

TRANSFORMĂRI ALE BASMULUI FANTASTIC

Mihaela BAL

Transformations of the Fantastic Fairy Tale

The premise of the work is to emphasize the aspects of the modern tales, in according with the modern way of life. Our essay is based on the research made years ago, in 1985, in the west side of the country (Banat) and the results were more than unexpected because our informers were country men who had daily contacts with industrial mediums. And, above all, all the informers found a great delectation in watching the tv programs, taking from that the stories which improved the real tales contents. One the one hand, we had to admit that is a kitsch phenomenon, but, in the other hand, it was amazing that we can find the resources at the end of XX-th centuries, in the village.

Key words: *tales, village, myth, vampire, story-taler*

Premisă. Acest eseu își propune să scoată în evidență anumite aspecte ale evoluției basmului, mai exact concepțiile despre ființă și societate care se degajă din modul în care omul modern folosește ceea ce îi pune la dispoziție lumea sa.

1. **Basmul cotidian.** În anul 1985, profesorul Mihai Pop a organizat o tabără de cercetare folclorică în Banat, zona Făgetului, având ca scop îmbogățirea Arhivei Naționale de Folclor. Studenții de la Litere și cei de la Conservator au colaborat la realizarea acestui proiect, care a fost evaluat toamna, într-o sesiune de comunicări științifice, la Universitatea Timișoara, gazda noastră din vară. Am participat la o cercetare de teren care viza obiceiuri de înmormântare, bocetele, în special, ca structură și funcționalitate. În mai multe sate din zonă (Jupânești, Zlatna, Făget) bătrânii obișnuiau să spună, legat de înmormântare, povestea femeii care dă târcoale satului, dimineața, înainte de răsăritul soarelui, luând cu sine suflele vii. Sufletele vii nu erau neapărat oameni, ci orice orătanie dintr-o gospodărie așezată, mai ales că la întrebarea „De când știți această poveste?” răspunsurile variau: *de când i-a murit vaca lui Ion al lui Baciu/ de când a dat molima în găiniși mai rar de când a murit un concetățean: de când s-a dus Ion, la birtul din Chizătau.*

Basmul avea următorul conținut: În fiecare dimineață, pe când se trezesc oamenii să plece la lucru, cei care se grăbesc să ajungă pe întuneric dau ochii cu o femeie îmbrăcată în alb, care le ține calea. Fără să le adreseze vreun cuvânt, ea trece pe lângă ei, își urmează

Incursiuni în imaginar

drumul, dar dispare după câțiva pași, ca o nălucă. Dacă vreunul îi spune bună-dimineața, poate fi sigur că va avea necazuri mari, el sau ai lui, pentru că este cunoscut după glas și căutat de vrăjitoare. De remarcat că i se mai spune și strigoaică. Femeia în alb fură suflute, dar fură și minți, și erau destui cei care ofereau exemple concrete din sat de bărbați care și-ar pierdut mințile la băutura, după ce s-au întâlnit cu femeia și niciun doctor „nu i-a mai dat în cale”. Între acești „nefericiți” se afla mai cu seamă unul care fusese de curând să recruteze, adică să facă formele la comisariat pentru a pleca în armată. Seara, de amar, a poposit la birt mai mult ca toți și, când s-a închis birtul, a plecat cu băutura după el, cântând prin sat. Femeia-strigoaică l-a făcut să rățească drumul, încât două zile n-a mai știut de el. L-au găsit neamurile, la marginea satului, fără acte și fără țoale, încât l-au amânat și cu armata, că n-au avut cu ce forme să-l înscrie. Flăcăul s-a însurat și s-a lăsat de băut, mulțumit că a scăpat numai cu atâta. Altă variantă nu mai menține finalul fericit. Cel care a căzut în drum, ca urmare a întâlnirii cu femeia, nu mai poate fi salvat, iar „muierea” l-a petrecut la cimitir cu un bocet mai puțin potrivit: *„Dragul meu, bobocul meu/ Aici o fost locul tău/ Nu la birt, la Chizătau/ Nici cu pumnii în capul meu”*.

Analiza variantelor acestei povești include elemente de mitologie. În primul rând, mitul strigoii este prezent în fiecare variantă, dar ca om-strigoi, respectiv femeie-strigoi, și nu ca mortul-strigoi. Femeia este descrisă cu multe detalii, pare o figură comună, fără vârstă, cu fața „spelbă” (adică albă), părul prins, ochii „vineți” (albaștri). În altă variantă, istorisită de o elevă, sunt detalii cu privire la îmbrăcăminte: are haine tinerești, de oraș, cu nimic deosebită de o femeie de pe stradă. Este mai degrabă o piață-rea decât o făptură pusă pe rele cu orice preț.

În al doilea rând, se menține o structură aproximativă a basmului, supranaturalul este înlocuit cu straniu: într-un cadru cunoscut, cu oameni cunoscuți, care au preocupări obișnuite, se petrec lucruri inexplicabile. Interesul celui care povestește se deplasează spre eroul real, un om din sat, care poate veni oricând să susțină cele spuse; personajul fantastic, femeia-strigoi, rămâne într-un plan secundar spre finalul poveștii. Eroul nu trebuie să treacă probe ale curajului, ci trebuie să lupte cu propriile slăbiciuni: patima băuturii.

2. Explicația. Analizând toate variantele culese, se înțelege că avem de-a face cu o poveste recentă, ca dovadă existența unor detalii

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narrative

cu privire la statutul și la preocupările personajelor: eroii sunt țărani care lucrau la CAP-urile din sate (anii 80) sau muncitori care făceau naveta la Timișoara. Cei ce povestesc sunt oameni știutori de carte, care călătoresc des la oraș și care au în casă televizoare.

Au recunoscut că „se uită la sârbi”, în sensul că în anii 80 nu aveau ce viziona la TVR și singura posibilitate de a-și omori timpul era să acceseze canalele sârbilor sau ale bulgarilor. Televiziunea iugoslavă (pe atunci) difuzase un maraton al filmului, adică au fost 48 de ore în care s-au vizionat cele mai bune filme, majoritatea occidentale, încât mulți și-au luat concedii medicale numai ca să le poată vedea. Între acestea, vedeta a fost filmul *Dracula*, ecranizare după romanul lui Brian Stoker. Cei care l-au văzut, având antene mai performante, l-au povestit celor care nu l-au văzut, încât, în scurt timp, filmul devine folclor. Televiziunea generează un nou mod de a spune povești, în care intră câteva elemente autohtone, cum ar fi strigoii, care echivalează vampirul, bocetul, preluat din ritualul înmormântării.

Personajul din roman, ajuns personaj în film, devine antagonistul din basm. Faptul că este o femeie, nu un bărbat, ține de altă întâmplare, care intră în folclorul navetiștilor. Femeia misterioasă a apărut prima oară celor care mergeau dimineața la gară. Învățătorul din satul Zlatna ne lămurește că femeia este o profesoară din Timișoara, care își petrece verile în sat și obișnuiește să-și conducă soțul navetist la gară. Cum acesta lucra în ture, orele la care este văzută sunt nepotrivite. Înainte de a veni acasă, ea obișnuiește să facă o plimbare mai lungă, așa explicându-se de ce o văd doar unii, care stau la marginea satului. La explicația respectivă am ajuns de abia când, după o lună de la cercetarea de teren, locuitorii din satul Jupânești ne-au chemat să filmăm o înmormântare. În timpul jocurilor de priveghi, observând că bocetele erau hazlii, am făcut observația că se simte influența unor clișee prezente în discursurile activiștilor de partid din vremea totalitaristă (*Eu munceam fără să gândesc/ Planul să-l îndeplinesc/ Sâmbătă, ca fiecare/ Am plecat la defilare*), explicația fiind că oriunde există un televizor, folclorul nu mai este ceea ce se știa din bătrâni. Atunci s-a făcut observația asupra basmelor care sunt repovestite după influența filmelor de la sârbi. Pe urmă, s-a vorbit despre femeia misterioasă, adevărată piață rea pentru cine nu și-a dat seama la timp că era doar o femeie oarecare.

Era prea târziu, textele erau înainte spre arhivare și atunci am avut posibilitatea să scriu separat o lucrare despre elementele kitsch în basme și în obiceiuri de înmormântare.

Incursiuni în imaginar

3. **Basmul între tradiție și inovație.** Abandonarea basmului clasic în favoarea unei specii nou create, încă de nedefinit, pune mai multe probleme cercetătorului, care trebuie să regândească definirea speciei, atrăgând atenția asupra contaminării. Facem această precizare în ideea că mai există curiozitatea de a face cercetări de teren, mai ales în zone mai izolate, cum ar fi cele din zona Bărașanului (Călărași, Giurgiu, Teleorman, Olt). Aici a fost descoperit basmul *Timerețe fără bătrânețe* și e o zonă cu tradiție în basme și în creații epice, în general.

Ceea ce se remarcă de la început ca inovație în basm vizează spațiul. Dacă timpul rămâne, în continuare, neprecizat, spațiul variază de la „pe aici” până la indicația de zonă: „pe lângă noi”, „prin satele vecine”.

Trimiterea de acasă și plecarea în căutare constituie, de asemenea, mărimi constante. Variaza motivarea trimiterii și obstacolele. Eroul nu mai are misiuni imposibile, el are de făcut o călătorie obișnuită, la sfârșitul căreia nu trebuie decât să supraviețuiască. Ideea sacrificiului se exclude, căci eroul nu duce o luptă cu un inamic, reprezentant al răului, ci merge din planul cunoscut, în necunoscut, fără să-și fi dorit acest lucru. Nu își asumă gesturi generoase și nu luptă în numele unei idei, după cum nu este solicitat să remedieze un dezechilibru. Avem de-a face cu un erou pașnic, aparținând unei lumi pașnice.

Funcțiile personajelor diferă și ele. Dispar aproape complet personajele donator, ele fiind înlocuite de personaje cu îndeletniciri precise: vânzătorul, cârciumarul, doctorul. Rolul sfetnicului sau al înțeleptului îi revine preotului.

Fabulosul este înlocuit cu straniul, pentru că efectul imediat asupra ascultătorului este mai puternic, iar supranaturalul dispare aproape cu totul.

Numeroși cercetători, printre care Vladimir Iakovlevici Propp, menționează că în basm se poate schimba orice, în mod independent, deoarece modificările indicțiilor sau ale altor componente nu înseamnă schimbarea fundamentală a speciei.

După cum s-a observat în variantele basmului din Banat, rămas fără nume, adaptarea s-a făcut firesc. Cu toate acestea, se poate spune că tot ceea ce apare nou în basm constituie kitsch-ul ca manifestare colaterală a folclorului.

4. **Fenomenul kitsch.** Nu am putea spune cu exactitate când începe manifestarea kitsch-ului în folclor. Definit ca imitație falsă, de

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narrative

multe ori ține locul a ceea ce căutăm, este un surogat al descoperirii de care aveam nevoie.

Cel mai des s-a manifestat în cadrul acelor creații care apar cu funcție de ritual în cadrul obiceiurilor legate de nuntă sau botez: orațiile, descântecurile, urările. Cu totul excepțional, s-a remarcat acest fenomen în cadrul bocetelor.

S-a considerat că este absent în creații populare consacrate, cum ar fi basmul sau legenda. Cu toate acestea, filmul bate basmul!

În interiorul piramidelor egiptene, arheologii au descoperit, pe lângă mormântul somptuos al faraonului, și niște versuri scrise pe pereți. De când a fost scrisă pe zid, poezia a împărțit aceeași soartă cu faraonul, a fost înmormântată pentru a călători în ținuturile umbrelor, având un destinatar metafizic. Odată ce a fost cunoscută, citită, ea se împlinește și își atinge scopul prin receptarea ei fizică. Dar ce valoare artistică mai are? Se încearcă atunci resuscitarea ei, adaptarea la viață prin acele elemente care o ancorează în real, făcând-o pe înțelesul unui cititor din alt mileniu. Tot ceea ce se adaugă este kitsch-ul. Nu totdeauna ceea ce este reactualizat este și estetic. Creația recuperată în felul acesta nu mai reușește să se impună.

Același lucru se întâmplă cu creațiile folclorice. Prea multă informație și educație a povestitorului dăunează structurii basmului tradițional, o îndepărtează de modelul arhaic și o transformă într-un hibrid. Am putea spune că bunii povestitori, dacă mai există, sunt cei ce reușesc să combine vechiul și noul.

5. Exerciții de recuperare. Dacă ar fi să luăm în considerare ceea ce afirmă Hegel cu privire la raportul om-istorie, anume că de la o generație la alta oamenii sunt din ce în ce mai liberi, atunci n-ar trebui să ne îngrijoreze transformările care au loc într-o lume care se dorește modernă. Dar tot Hegel este cel care admite că există un Spirit Universal în funcție de care se ordonează tot ceea ce se petrece în istorie, așadar se admite un loc comun, un Centru care trebuie recuperat, după Mircea Eliade.

În ceea ce privește basmul, acesta se regăsește și se recuperează prin raportul individ-imaginar colectiv. Dacă structura rămâne în esență aceeași, sunt surprinse pe parcurs acele elemente pe care Otilia Hedeșan în prefața lucrării *Basmă din Banat* le consideră vulgare și pe care le-am pomenit deja: prezența antieroului, intruziunea modernului în tradițional.

Incursiuni în imaginar

6. Cum se învață minciuna: De multe ori, povestitorul spune la sfârșit: *Am încălecat pe-o căpșună și v-am spus o mare minciună.* E modul prin care se scuză, dacă nu va fi crezut, că a înșelat așteptările ascultătorilor săi. Basmul se aseamănă cu minciuna din ce în ce mai mult.

Pentru Platon și Socrate adevărul poate fi uneori abandonat, pentru a face loc minciunii, fie ca un privilegiu, fie ca o necesitate. Extinzând la basm această afirmație, putem spune că la început, minciuna în basm este o necesitate: cei ce ascultă vor să fie mințiți, mai ales că ascultătorii sunt copii. Dacă basmul e spus pentru a impresiona niște adulți care vor să scrie despre el, atunci este privilegiul celui ce povestește să spună ce vrea. Mai ales că în basm e moral să minți.

De asemenea, adevărul devine una din limitele ființei. Dacă în mituri și în basme limitele sunt impuse din exterior, iar eroii își dau viața pentru a depăși acele limite, omul, ca ființă socială, cunoscând limitele se va strădui să nu le atingă, având mai multe limite interioare. La nivelul unei națiuni, se pare că există o predestinare pentru minciună, care vine din substratul cel mai de jos al istoriei sale.

Unul din miturile esențiale ale noastre impune o minciună pentru liniștirea sufletului, dacă ne gândim la *Miorița*: „*Iar la cea măicuță/ Să nu-i spui, drăguță,/ Că la nunta mea/ A căzut o stea?*”.

Concluzie: Acesta fiind suportul, apare și întrebarea: ce ar deveni basmul?

Pe de o parte, aceasta este o specie în stagnare.

Pe de altă parte, transformarea basmelor la nivelul imaginarului pare un proces de neevitat dacă luăm în calcul coordonata socio-mitologică a acestor creații. Fiecare epocă vine cu unele schimbări, după cum dovedesc studiile de specialitate, citându-l aici pe Romulus Vulcănescu. Ceea ce ar fi de dorit constă în impunerea unor cercetări de teren periodice care să ateste transformările.

Uimitor este faptul că la sfârșitul secolului al XX-lea încă se mai putea vorbi despre folclor, pe când în lumea occidentală acesta dispăruse cu totul.

Bibliografie:

ELIADE, Mircea, *Mitul eternei reîntoarceri*, București, Editura Univers enciclopedic, 1999
KERNBACH, Victor, *Miturile esențiale*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narrative

HEDEȘAN, Otilia, *Basmе din Banat*, Timișoara, Universitatea de Vest, 1995

POP, Mihai, RUXĂNDOIU, Pavel, *Folclor literara românesc*, București, Editura Didactică și pedagogică, 1991

PROPP, V.I., Morfologia basmului, în *Școala formală rusă*, București, Editura Univers, 1983

VULCĂNESCU, Mircea, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985

~~~~~

Mihaela BAL: Doctor în Filologie. Membră a Centrului de Cercetare a Imaginarului „Speculum”, Alba Iulia. Profesoară de Limba și literatura română la Colegiul Național „Iulia Hasdeu”, București. Masterat cu specializarea *Politici publice* la Facultatea de Filosofie a Universității din București. Colaborări cu MECT în calitate de corector în programul internațional PISA și inspector-evaluator (2006-2007), colaborări cu Facultatea de Litere a Universității din București ca mentor (2004-2009). Realizator la volumul *Caiet de critică și istorie literară „Ion D. Sîrbu”*, Editura Fundației Culturale „Ion D. Sîrbu”, Petroșani, 1996. Colaborator la volumul de *Caiete critice. Jertfe*, Editura Fundației Culturale „I.D. Sîrbu” 2009. A publicat studii și articole în revistele „Rostirea românească” (Sibiu), „Cugetul” (Republica Moldova), „Cultura” (București) și în volumele *Incursiuni în imaginar*, „Annales Universitatis Apulensis” (Alba Iulia), „ProSaeculum” (Focșani).